

5. Голуб О. М. Лінгвістична спадщина П. О. Бузука в сучасному контексті : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / Донецький національний ун-т. Донецьк, 2006. 20 с.

6. Кульбакин С. М. История русского языка. Краткая фонетика: из лекций, читанных в 1909–10 уч. ак. г. [Литограф. изд.]. Харьков, [1909–10]. 155 с.

7. Крымский А. Е. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья. Москва: Гатцук, 1908. 545 с.

8. Німчинов К. Український язик у минулому і тепер. 2-е вид. Київ: Державне вид-во України, 1926. 90 с.

9. Поржезинский В. К. Важнейшие моменты в истории сравнительного языковедения. (Пробная лекция, прочитанная в Моск. ун-те в окт. 1895 г.). Варшава, 1897. 26 с.

10. Постовалова В. И. Историческая фонология и ее основания: опыт логико-методологического анализа. Москва: Наука, 1978. 203 с.

11. Романович Е. М., Юревич Е. К. П. А. Бузук. Мінск: Выдавецтва «Навука і техника», 1969. 104 с.

12. Тимченко Є. Слов'янська одність і становище української мови в слов'янській родині. *Історія української мови*: хрестоматія. Київ: Либідь, 1996. С. 38–48.

13. Тищенко К. А. Історія української мови в науковій концепції А. Ю. Кримського : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Донецький національний університет. Донецьк, 2006. 20 с.

14. Фортунатов Ф. Ф. Сравнительное языковедение: общий курс. *Избр. труды*: в 2-х т. М.: Учпедгиз, 1956. Т. 1. С. 21–197.

15. Шахматов А. А. [Рецензія.] *Rocznik slawistyczny*, 1909. Т. 2. С. 135–174. Рец. на кн.: А. Е. Крымский. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья. Москва: Гатцук, 1908. 545 с.

Орел А.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

Мамонов Є.

– магістрант I курсу російсько-українського відділення філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету
УДК 81'367

РОЗВИТОК ФОНОЛОГІЧНИХ СИСТЕМ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ: ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розкрито теоретико-методологічні проблеми дослідження історії фонологічних систем східнослов'янських мов у мовознавстві кінця XIX ст. – XXI ст. Досліджено етапи розвитку історичної фонології східнослов'янських мов як науки, починаючи з історико-фонетичних студій Харківської, Лейпцизької, Московської, Казанської та Женевської лінгвістичних шкіл, досліджень учених Празької лінгвістичної школи, Московської та Санкт-Петербурзької фонологічних шкіл, із подальшим вдосконаленням зазначених концепцій у роботах сучасних лінгвістів.

Ключові слова: фонологічна система, історична фонологія, східнослов'янські мови, лінгвістична історіографія.

Орёл А.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

Мамонов Е.

– магистрант I курса русско-украинского отделения филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета

РАЗВИТИЕ ФОНОЛОГИЧЕСКИХ СИСТЕМ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКОВ: ЛИНГВОИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье рассмотрены теоретико-методологические проблемы исследования истории фонологических систем восточнославянских языков в языкознании конца XIX в. – XXI в. Исследованы этапы развития исторической фонологии восточнославянских языков как науки, начиная с историко-фонетических студий Харьковской, Лейпцигской, Московской, Казанской и Женевской лингвистических школ, исследований учёных Пражской лингвистической школы, Московской и Санкт-Петербургской фонологических школ, с дальнейшим усовершенствованием указанных концепций в работах современных лингвистов.

Ключевые слова: фонологическая система, историческая фонология, восточнославянские языки, лингвистическая историография.

Orel A.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University

Mamonov E.

– Master's Degree Programme Student, Department of Philology (Russian and Ukrainian Languages), Donbas State Teachers' Training University

THE DEVELOPMENT OF THE PHONOLOGICAL SYSTEMS OF THE EASTERN SLAVIC LANGUAGES: LINGUISTIC HISTORIOGRAPHICAL ASPECT

The article discloses theoretical and methodological problems of a research of Eastern Slavic languages phonological systems in Linguists of the end of the 19th – the 21st centuries. The periods of development of Historic Phonology of Eastern Slavic languages are researched, beginning at the works of representatives of Kharkiv, Leipzig, Moscow, Kazan and Geneva linguistic schools, in the researches of representatives of Prague Linguistic school, Moscow and St. Petersburg Phonological schools, with the further improvement of certain foundations in the works of modern linguists.

Key words: the phonological system, Historic Phonology, Eastern Slavic languages, Linguistic Historiography.

Постановка проблеми. Формування теоретико-методологічної бази історичної (діахронічної) фонології (зокрема й історичної фонології східнослов'янських мов) почалося з історико-фонетичних студій учених Харківської, Лейпцизької, Московської, Казанської та Женевської лінгвістичних шкіл. Цьому сприяло становлення принципів порівняльно-історичного дослідження (історизму, причиновості, системності та загального зв'язку явищ), розрізнення синхронічного та діахронічного

аспектів вивчення мови, розкриття загальних закономірностей її розвитку, визначення сутності фонетичного закону, установлення відносної хронології мовних явищ, розрізнення понять системи та структури, парадигматики та синтагматики тощо. Розвиток емпіричної бази історичної фонології східнослов'янських мов почався з досліджень учених Харківської та Московської шкіл. Визнання тісного зв'язку між синхронією та діахронією (Р. О. Якобсон, М. І. Стеблін-Каменський, О. О. Реформатський та ін.), звернення до історичного аспекту дослідження фонологічної системи зумовило становлення історичної фонології як окремої наукової дисципліни. Значний внесок у розвиток та вдосконалення теоретико-методологічної бази історичної фонології (зокрема й історичної фонології східнослов'янських мов) зробили вчені Празької лінгвістичної школи, Московської та Санкт-Петербурзької фонологічних шкіл, а також такі дослідники, як А. Мартіне, Н. ван Вейк, М. І. Стеблін-Каменський, В. І. Постовалова, В. К. Журавльов, Ю. Я. Бурмистрович та ін. На особливу увагу заслуговують концепції Є. Д. Поливанова (конвергентно-дивергентна теорія звукових змін), Р. О. Якобсона (фонологічні мутації), створення формули фонетичного закону алофонного варіювання (В. К. Журавльов), відкриття фонематичного закону в його відмінності від закону фонетичного та застосування цього відкриття в практиці дослідження історії фонологічних систем ланцюга мов від праїндоевропейської (у вигляді її протослов'янського діалекту) до сучасних східнослов'янських мов (Ю. Я. Бурмистрович).

Аналіз останніх досліджень. Лінгвоісторіографічний огляд останніх досліджень з історичної фонології східнослов'янських мов, зокрема, роботи В. А. Глуценка, Ю. Я. Бурмистровича, В. А. Маслової [2; 3; 4], дозволяють зробити висновок щодо актуальності вивчення зазначеної проблематики в сучасному мовознавстві.

Метою роботи є розкриття виникнення, становлення й розвитку історичної фонології східнослов'янських мов у взаємозв'язку з генезисом та еволюцією історичної фонології взагалі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження фонологічної «передісторії» східнослов'янських мов доцільно починати з протослов'янського та праслов'янського періодів (В. М. Чекман, В. К. Журавльов, Ю. Я. Бурмистрович, В. А. Маслова та ін.) [2, с. 14–22; 8, с. 48; 14, с. 27–30], зважаючи на спадковий характер мовних змін. Очевидною є гіпотетичність побудови фонологічної системи протослов'янського діалекту праслов'янської мови, чим і пояснюють неоднозначність поглядів мовознавців на реконструкцію як основного складу системи фонем, так і тих процесів, які в ній відбувалися (В. К. Журавльов, Ю. Я. Бурмистрович, В. А. Маслова) [там же]. Аналіз низки суперечливих питань у дослідженні протослов'янської звукової системи (зокрема про, кількість рядів задньоязикових, склад придихових приголосних фонем, статус білабіальної фонемі <b>, склад підсистеми щілинних фонем (тільки <s>), статус складових та нескладових

сонорних, голосних (<u̯>, <i̯>), висхідних дифтонгів тощо) з фонологічного погляду дозволив підвищити експланаторність реконструйованої моделі (О. Семереньї, Т. В. Гамкрелідзе, В'яч. Вс. Іванов, Л. К. Мошинський, С. Б. Бернштейн, Ю. Я. Бурмистрович, В. А. Маслова та ін.) [2, с. 54; 14, с. 221].

Аналізуючи дослідження сучасних фонологів, зокрема В. К. Журавльова, Ю. Я. Бурмистровича, В. А. Маслової, можна не лише відтворити протослов'янські фонологічні процеси, а й установити причиново-наслідкові ланцюги, результатом яких стало формування фонологічної системи праслов'янської мови. Наявність певних протиріч, як-от відмінність у кількості проривних та щілинних фонем, підштовхнула систему до змін. Збільшення кількості щілинних фонем, а також пов'язаний із цим процес делабіалізації голосних значною мірою змінили вигляд фонологічної системи протослов'янського діалекту та запустили в дію перші, власне праслов'янські процеси. Рефлекси таких протослов'янських та праслов'янських процесів, як делабіалізація голосних та лабіалізація (лабіовеляризація) приголосних, палаталізація та палатація приголосних, монофтонгізація дифтонгів, формування та розпад групофонем тощо послідовно простежуються у фонологічних системах сучасних східнослов'янських мов.

Спираючись на лінгвістичну спадщину своїх попередників (О. О. Шахматова, І. О. Бодуена де Куртене, Н. ван Вейка, Р. О. Якобсона та ін.), В. К. Журавльов висунув гіпотезу про групофонемну будову фонологічної системи праслов'янської мови, з появою якої стало можливим говорити про фонологію праслов'янської мови як окрему наукову дисципліну [7, с. 23; 8, с. 453–493]. Теорія групофонем, розроблена в студіях В. К. Журавльова, є одночасно й узагальненням уже накопичених ідей, і новим словом у генетичному мовознавстві. Важливість відкриття В. К. Журавльова для дослідження праслов'янської фонологічної системи полягає в тому, що в межах теорії групофонем з'ясовано механізм та причини фактично всіх праслов'янських фонологічних процесів, зокрема палаталізацій, палатацій та йотацій, монофтонгізації дифтонгів та дифтонгічних сполучень тощо. Нове тлумачення в межах групофонемної теорії одержали й такі традиційно прасхіднослов'янські («давньоруські») процеси, як занепад редукованих, становлення категорії твердості / м'якості тощо (Ю. Я. Бурмистрович) [2, с. 150–170].

Вивчення змін у підсистемі вокалізму східнослов'янських мов, визначення механізму та сутності цих змін, установлення причиново-наслідкових зв'язків є актуальними питаннями сучасних досліджень, зокрема й історико-діалектологічних. Аналіз низки фонологічних праць показав, що провідними процесами в підсистемі вокалізму мовознавці вважають занепад редукованих (В. В. Колесов, В. М. Марков, В. К. Журавльов, Ю. Я. Бурмистрович та ін.) [11, с. 178; 8, с. 453–493], розвиток акання та його різновидів (Ф. П. Філін, В. К. Журавльов, Г. О. Хабургаєв, В. І. Георгієв та ін.), V-депалаталізації (В. М. Чекман,

Л. Е. Калнинь, В. В. Колесов та ін.) [11, с. 179; 8, с. 453–493] тощо. Нове тлумачення механізму занепаду редукованих (згідно з гіпотезою про силабофонемну будову «давньоруської мови») подано в дослідженнях В. К. Журавльова та Ю. Я. Бурмистровича. Цінними для історичної фонології східнослов'янських мов є формули конвергенцій та дивергенцій для сполучень редукованих із попереднім приголосним (В. К. Журавльов), а також окремі формули для української та російської мов (Ю. Я. Бурмистрович).

До кінця нерозв'язаним залишається питання про наявність у підсистемі консонантизму праслов'янської та «давньоруської» мов диференціальних ознак палаталізованості, палатальності, їхнього співвідношення, а також відповідних процесів (палаталізацій, палатацій). Характерним є виникнення нової класифікації праслов'янських палаталізацій та палатацій (Ю. Я. Бурмистрович). Поряд із загальноприйнятим поглядом про становлення в східнослов'янських мовах протиставлення приголосних за ознакою палаталізованості / непалаталізованості (В. В. Колесов, В. К. Журавльов, Ф. П. Філін, Л. Е. Калнинь та ін.) [11, с. 179; 8, с. 453–493] було висунуто тезу про формування в «давньоруський період» кореляції палатальності / непалатальності (Ю. Я. Бурмистрович). Питання історії категорії дзвінкості / глухості в «давньоруській» та окремих східнослов'янських мовах, а також дослідження витоків гіпотези про можливість функціонування в «давньоруській» та в говорах української, російської, білоруської мов опозиції приголосних за напруженістю / ненапруженістю є актуальним для сучасних лінгвістичних досліджень (С. В. Князев, В. А. Глущенко) [4, с. 182]. Аналіз східнослов'янського діалектного матеріалу дозволив зробити висновок про наявність у фонологічній системі певних зв'язків між категоріями дзвінкості / глухості та твердості / м'якості (В. В. Колесов, Р. Ф. Пауфошима, Л. Л. Касаткін, К. В. Горшкова, Г. О. Хабургаєв, Р. Крайчович та ін.) [11, с. 201–205; 5, с. 77–90]. В. В. Колесов, Р. Ф. Пауфошима, С. В. Князев установили зв'язок між протиставленням приголосних за напруженістю / ненапруженістю та функціонуванням локального палатального ряду в підсистемі консонантизму.

Цікавою є гіпотеза К. В. Горшкової, С. В. Бромлей, С. М. Треблер про розподіл східнослов'янських діалектів на центральні (для яких характерна значна кількість новоутворень) та периферійні (з притаманними їм архаїчними мовними особливостями), яку побудовано на наявності спільних фонологічних особливостей в українських, білоруських та північноросійських говорах (Я. В. Вовк-Леванович, В. В. Колесов, Ю. Шевельов, Ю. Я. Бурмистрович та ін.) [11, с. 180–205; 5, с. 77–90; 19, с. 456]. Дослідження всіх східнослов'янських діалектів у межах єдиної концепції дозволить точніше прослідити розвиток фонологічних систем української, російської та білоруської мов. Характерно, що Ю. Шевельов визнавав можливість спільного розвитку

фонологічних систем південнобілоруських та північноукраїнських говорів.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Перспективним видається вивчення морфонологічних явищ східнослов'янських мов в історичному аспекті як продовження досліджень історії фонологічних систем східнослов'янських мов. На зв'язок фонологічних та морфологічних змін указував І. О. Бодуен де Куртене, теоретичне обґрунтування морфонології як окремої наукової дисципліни подано в роботах празьких лінгвістів, прихильниками «морфематизму» у фонології (переважно синхронічній) були представники Московської фонологічної школи. Торкаючись питання про закономірність протослов'янських, праслов'янських, «давньоруських» та російських фонологічних процесів, Ю. Я. Бурмистрович звернув увагу на незакономірність деяких рефлексів, особливо у флексіях граматично змінюваних слів. Особливу цінність становить узагальнення Ю. Я. Бурмистровичем низки морфологічних (грамематичних) законів, відкритих В. І. Георгієвим.

Література

1. Амирова Т. А., Ольховиков Б. А., Рождественский Ю. В. Очерки по истории лингвистики: монография. Москва: Наука, 1975. 559 с.
2. Бурмистрович Ю. Я. Историческая фонемология последовательного ряда или цепи славянских языков, связанных отношениями «предок – потомок», от праиндоевропейского в лице его протославянского диалекта до русского. Абакан: Изд-во Хакасского государственного университета им. Н. Ф. Катанова, 2001. 227 с.
3. Глущенко В. А., Орел А. С. Концепція фонетичного закону в студіях В. К. Журавльова. *Наукові праці: науково-методичний журнал*. Вип. 266. Т. 278. Філологія. Мовознавство. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2016. С. 26–29.
4. Глущенко В. А., Орел А. С. Учені Харківської лінгвістичної школи про розрізнення архаїзмів та інновацій у фонетичних системах східнослов'янських мов. *Кременецькі корпоративні студії: науковий часопис / ред.: Д. Чик, О. Пасічник*. 2017. Вип. VII. Т. 2. С. 180–187.
5. Горшкова К. В. О понятиях исторической фонологии (на материале русского языка). *Проблемы современной лингвистики: сб. работ лингвистов филол. ф-та МГУ*. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1968. С. 77–90.
6. Гухман М. М. Исторические и методологические основы структурализма. *Основные направления структурализма*. Москва: Наука, 1964. С. 3–45.
7. Журавлёв В. К. Диахроническая фонология. Москва: Наука, 1986. 232 с.
8. Журавлёв В. К. Наука о праславянском языке: эволюция идей, понятий и методов. *Бирнбаум Х. Праславянский язык: Достижения и проблемы в его реконструкции / общ. ред. В. А. Дыбо и В. К. Журавлёв*. Москва: Прогресс, 1987. С. 453–493.
9. Зубкова Л. Г. Лингвистические учения конца XVIII – начала XX вв.: Развитие общей теории языка в системных концепциях. Москва: Изд-во РУДН, 1989. 215 с.
10. Колесов В. В. Значение лингвистических трудов А. А. Шахматова для современного славянского языкознания. *Вопр. языкознания*. 1971. № 2. С. 53–61.

11. Колесов В. В. Историческая фонетика русского языка: учеб. пособие для вузов. Москва: Высш. школа, 1980. 215 с.

12. Колесов В. В. Сравнительно-исторический метод в трудах А. А. Потебни. *Наукова спадщина О. О. Потебні і сучасна філологія. До 150-річчя з дня народження О. О. Потебні*: зб. наук. праць / відп. ред. В. Ю. Франчук. Київ: Наук. думка, 1985. С. 25–39.

13. Левицкий Ю. А., Бронников Н. В. История лингвистических учений: учеб. пособие. Москва: Высшая школа, 2005. 302 с.

14. Маслова В. А. Истоки праславянской фонологии: учеб. пособие. Москва: Прогресс-Традиция, 2004. 480 с.

15. Постовалова В. И. Историческая фонология и её основания: Опыт логико-методологического анализа. Москва: Наука, 1978. 203 с.

16. Степановичус А. Основы диахронической фонологии. Механизмы звуковых изменений. Вильнюс: Вильнюсский ГУ им. В. Капсукаса, 1982. 84 с.

17. Хрестоматия по истории языкознания XIX – XX веков / сост. В. А. Звегинцев. Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1956. 459 с.

18. Шарадзенидзе Т. С. Лингвистическая теория И. А. Бодуэна де Куртенэ и её место в языкознании XIX – XX вв. Москва: Наука, 1980. 130 с.

19. Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови. Харків: Акта, 2002. 1056 с.

20. Щерба Л. В. Ф. Ф. Фортунатов в истории науки о языке. *Вопр. языкознания*. 1963. № 5. С. 89–93.

21. Якобсон Р. О. Звук и значение. Р. О. Якобсон. *Избранные работы*. Москва: Прогресс, 1985. С. 30–115.

Роман В.

– кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри
германської та слов'янської філології

Донбаського державного педагогічного університету

УДК 81'373.45-115

ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ АДАПТАЦІЇ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У МОВІ-РЕЦИПІЕНТІ

У статті представлено лінгвоісторіографічне дослідження питання адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті на матеріалі індоєвропейських мов. Узагальнено напрацювання вітчизняних та зарубіжних дослідників щодо адаптації лексичних запозичень в цілому та їх функціонування зокрема. Розкрито загальнотеоретичні засади становлення питання лексичних запозичень та проблему їхньої доцільності у витлумаченні вчених кінця XIX ст. – початку XXI ст.

Ключові слова: адаптація лексичних запозичень, мова-реципієнт, етапи й ступень адаптації, лінгвоісторіографічний аспект.

Роман В.

– кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры
германской и славянской филологии

Донбасского государственного педагогического университета

ЛИНГВОИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ АДАПТАЦИИ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЙ В ЯЗЫКЕ-РЕЦИПИЕНТЕ